

התופעות הסינטקטיים המאפיינים את השוואת המלים הבודדות במקרא לפי
הלשונות השמיות בימיהביניים

מורה: עמאד חמאד

Emad Hammad Abd

الباحث: أ.م. عماد حماد عبد

אין יב"ק עוסק בדקדוק העברי כנושא לעצמו אלא אגב ההשוואות בין הלשונות, רוב החומר הדקדוקי מצוי, כמובן, בחלק ג' 2, אך גם בשאר החלקים משוקעים ענייני דקדוק כנהוג במילונים של אותה תקופה.

המחקר מזכיר מדי פעם מונחים וביטויים האופייניים לעיסוק בדקדוק, כגון: נחו (דקדוק), אצל (= עיקר, יסוד, במשמעות: שורש), אס (= כנ"ל, ואין הבדל בלשונו בין השניים), חדוד (= גבולות, במשמעות: כללים, חוקים), פצאחה אלעבראני (= צחות העברית), רסם אלעבראני (= מנהג העברית), קואלב (= חבניות, דפוסים). זאת ועוד: הן בחלקים המילוניים והן בחלק ג' 2 מציג הנמבר צורות הבנויות בהיקש, ולא רק צורות המצויות בפועל במקרא, ראה, למשל, בחלק א' (8): "האחזי", והדוגמאות לה'תפעל', ג'2 עמ' 338-340.

1. תורת ההגה :

כדרך אנשי הלשון בימי הביניים אין המחבר מבחין בין נאות לבין עיצור, ולפיכך לדון "עיצור" הנקוטה כאן היא לשוננו.

א. מקום החיתוך של העיצורים

המחבר מגדיר רק קבוצה אחת של עיצורים – חרוף אלצפיר (= אותיות השריקה), זי"ו, סמ"ך וצד"י. ומתאר את דרך היגויים: במצב שבו בלשון בקרבת השינויים וקצה החך (עמ' 340).

ב. היחס בין שי"ן לסמ"ך

חוץ ממקרא אחד מתייחס מהחבר לשי"ן ולסמ"ך כאל הגה (פונימה) אחד: הוא משווה את 'כשית' ל'גסה' (ב', 32); מביא את 'ישתרגו' כדוגמה לסמ"ך כפה"ש (עמ' 336); 'שכין' מובאת האות סמ"ך (286), ו'הסתו' – באות שי"ן (451) – כל אלה ועוד, בלי כל הערה של המחבר. המקום היחיד, שבו הוא מבחין ביניהן: בחלק א' (15) – 'שיק' אינה מתייחסת אל 'אסק', כי הראשונה בשי"ן, והשנייה בסמ"ך".

ג. חילופי עיצורים

זהו עיקרון מפורש במשנתו, ובמקום אחד (ב', 38) הוא אף מציין, כי כתב רשימה של חילופי כל הא"ב. במקום אחד בלבד הוא מסביר אח סיבת החילופים – חילופי השורקים – בשל קרבת מוצאם (עמ' 340). ברוב המקטמות אין הוא מציין. אם אחד העיצורים הוא המקורי, אך לעתים הוא כותב לפני הצלה השנייה יריד (= רוצהלומר, כוונתו), כלומה: המלה השנייה היא המקורית, למשל: 'אלמנותיו' יריד 'אלמנותיו' (א', 38).

להלן רשימה מליאה של כל החילופים:

- אל"ף – ה"א: 'אושיע' – 'הושיע'; 'איך' – 'היך'; 'און' – 'הון' (ב', 63).
 אל"ף – עי"ן: 'מגואל' – 'מגועל'; 'מתאב' – 'מתעב'; 'אל' – 'על' (א', 19; ב', 'יגאלוהו' – 'יגעלוהו'; 'אגאלתי' – 'הגעלתי' (ב', 8).
 גימ"ל – כ"ף: 'ומגבעות' – 'בכובעים' (א', 37); 'מגוריהם' – 'מכורתם'; 'יסגר' – 'יסכר' (א', 37; ב', 32); 'סוגה' – 'משוכתו'; 'גהה' – 'כהה'; 'והסגרת' – 'והסכרת'; 'ויסגרו' – 'ויסכרו'; 'ומגבעות' – 'וכובע' (ב', 32).
 זי"ן – סמ"ך: 'יעלז' – 'יעלס'; 'נתזו' – 'נתסו' (ג', עמ' 342).
 זי"ן – צד"י: 'יעלז' – 'יעלין'; 'זעיר' – 'צעיר'; 'מצער' – 'מפועז'; 'יחפוז' – 'יחפוז' (ג', עמ' 342).
 כ"ף – קו"ף: 'תכף' – 'תקן' (ג', 1,559); 'וכנה' – 'קנה' (ג', 3).
 למ"ד – רי"ש: 'יגמל' – 'יגמר' (א', 38); 'גומל' – 'גומר'; 'אלמנותיו' – 'ארמנותיו' (א', 38; ב', 38); 'ולמזלות' – 'מזרות' (ב', 38).
 סמ"ך – צד"י: 'יעלס' – 'יעלין'; 'חמוס' – 'חמוץ'; 'חומס' – 'חומץ'; 'יקוסס' – 'יקוצץ' (ג', עמ' 342).
 סמ"ך – שי"ן: 'סתום' – 'שתם' (ג', עמ' 342).
 שי"ן – שי"ן: 'פשוט חפשה' – 'ופשתם'; 'שערום' – 'שער'; 'ונשו' – 'נשני'; 'נשיתי'; 'שיג' – 'תשגה'; 'שגיון'; 'שגיונות' (ג', עמ' 342).
 מחברים אחרים מייחסים ל"ב"ק חילופים נוספים – ואינם מצויים ב'רסאלה' – והם כפי הנראה מחיבור אחר שלו (ראה לעיל, עמ' 15), ואלה הם:
 אל"ף – חי"ת: 'אמצים' – 'חמוץ' (שמואל הנגיד 222).
 אל"ף – יו"ד: 'האוצר' – 'היוצר' (דונש על סעריה מס' 148).
 בי"ת – וי"ו: 'תאבתי' – 'תאותי' (מנחם 12).
 ה"א – חי"ת: 'הוברי' – 'חוברי' (מנחם 12); 'נהנת' – 'נחנת' (מנחם 13).
 חי"ת – עי"ן: 'אבחת' – 'אבעת' (מנחם 12).
 למ"ד – נו"ן: 'אכל' – 'אבן' (בן בלעם, תגנים).

ד. עיצורים חסרים

בשני מקרים: הוא מציין, כי גוה' (איוב כב, כט) ו'וגוה' (שם לג. יז) נגזרות מ'גאוה' (א', 35), וכי 'כאור' (עמוס ח, ח) היא 'כיאור' (ב', 1).

ה. שחכול עיצורים

זהו עיקרון מפורש במשנתו, והוא מזכירו כמה וכמה פעמים. ואלה הן כל דוגמאות:
 'זועה' – 'זעוה' (א', 90); 'חדל' – 'חלד' (ב', 62); 'כבשה' – 'כשבה' (א', 90; ב', 55; ב', 62); 'כפנה' (כנפה) (א', 90); (הכרע הכרעתיני) (ב', 55); 'הפורטים' – 'הפוטרים' (ב', 55); 'שלמה' – 'שמלה' (א', 90; ב', 55; ב', 62); 'תרעתים' – (אנשי) עתר' (א', 93).

בכל המקרים מתחלפות ביניהם עה"ש ולה"ש, חיוץ מן 'הכרע' – 'הכער' ו'תרעתים' – 'עתר' חילוף שבו לה"ש זזה אל מקום פה"ש, ואין הוא מעיר על כך.

ו. דיגוש וריפוי

בשני מקומות הוא מזכיר דיגוש (= תשדיד) וריפוי (= תכפף), אף אינו מגדירם ואינו מציג תנאים לקיומן. עיסוקו בהם הוא מילוני: הבחנה בין מלים דומות. למשל: 'אמה – 'אמה' (ג'1,31), וראה גם א' (55).

ז. התנועות

המבחר צזכיר ארבע תנועות לשם הבחנה בין מלים דומות: ב'חדשים' – מפתוח אלחת מסטופת (= החי"ח פתוחה חטופה). ב'חרשי עץ' – מקבוץ אלחת בקמץ גדול (= החי"ת מקובצת בקמץ גדול) (א'64). ב'הנחת – אלהי... קאמצה מקבוצה (= הה"א... קמוצה ומקובצת). ב'הנחת – אלהי... מפתוחה (= הה"א... פתוחה) (א'72). פעם אחת מופיע הצירוף 'אלקמוצות ואלפתחות' לציון חילופי התנועות בדקדוק (א'72).

ח. מקום הטעם

בשלושה מקומות מזכיר המחבר את מקום הטעם, אך גם כאן כבריפוי – דיגוש ובתנועות העיסוק בו הוא אך ורק כדי להבחלין בין מלים דומות: 'אחז – 'אחז' (א'65); 'תחת' – 'תחה' (א'7), חרש – א'73), אין הוא מדבר אפוא על מהות הטעם אלא על מקומו.

תורת הצורות

א. השורש

המחבר מבחין בין שורש (= אצל, אס) לנוספות (= זאיזה, זיאדה) (למשל: ב', 11, 63, 67). יש בחיבור שני סימנים לנוספות: איתן (ג' 2, עמ'334) ביכלמס (ג', עמ'346). היו"ד בסימן השני מייצגת יו"ד של אית"ן, וזוהי חזרה תמוהה, שמקורה, כנראה, בחוסר עריכת סופית של החיבו

(ראה לעיל, עמ'23). הסמ"ך היא לבטח טעות סופר כי אין מוצגת לה כל דוגמה, אין ואין כלל תחילית כזאת בעברית (אך אולי במקום שיי"ן, והדוגמאות נשמטו?). אין יב"ק מציג את חלוקת האותיות ל'נשרשים' ול'משרתים', כפי שחילקו בני דורו והמאוחרין לו.

המחבר מציג את השורש בשלוש דרכים:

א. נקבה בשם אותיות השורש: השורש (= אלאט) של 'דור' ו'מדורה' – דל"ת וי"ש בלבד (ב', 11).

ב. ציון השורש: השורש (= אצל) של 'נעתם' – 'עתם' (ג'1,312).

ג. הצבעת עקיפה של השורש, ע"י הבאת מלה מאותו השורש בלי האות, שמהחבר רוצה להוכיח, כי היא נוספת, למשל: השורש (= אס) של 'וישתחו' – 'שחו' ו'ישח' ו'ושח'

(ג'2, עמ' 336), כלומר: אין הכוונה כי יש לו'ישתחו' שלושה שורשים, אל שלפי שלוש המלים הנ"ל מוכח, כי השורש של 'וישתחו' הוא 'שח' כל זאת בעקיפין בלי לציין מפורשות מהו השורש ממש. חוסר התיאור החד-משמעי נובע מהיות יב"ק מן הארשונים (ואולי הראשון!) המחינים בשורש).

יב"ק מזכיר שורש בן שלוש אותיות: 'עתם' (ראה לעיל), ובן שתי אותיות: (ראה לעיל). נראה, כי על פי השקפתו השורש השורש הוא האתויות המתקיימות בכל-הנטייהאם כי בשום מקום אינו אומר זאת. הראיה לכך היא קביעתו, כי השורש של 'ומדורה' – 'דר' (ב', 11) ושל 'משתין' – 'שן' (ב', 67), לקביעת זו יש חיזוק גם מן העובדה הזאת: כאשר הוא מציג מלים, הדומות למלות הערכים, מסתבר כי כוונה למשמעויות שונות של שורש אחד (ראה לעיל, עמ' 55). במקרים רבים כאלה, המשותף למלים הללו הוא שני עיצורים בלבד, למשל: 'תבעיון בעיו', 'נבעו' 'תבענה', 'יביע', 'תבעה', 'אבעבעת', 'נבעה' – 'בע' (א', 26); 'נדה', 'ונד', 'נדדה' 'נד' (ב', 40); 'ואנו', 'יתאונן' – 'אן' (ג'1, 32), ועוד הרבה.

בפ"נ – יש חוסר עקיבות: מצד אחד אינו מחשיב את הנו"ן כשורשית, ראה לעין – הבאת מלים מן השורש 'נבע' באות בי"ת. כמו כן הוא מציין, כי יש מלים עבריות שבערבית נוספת להן נו"ן, ובין הדוגמאות: 'תדר', 'ויקב', 'יקרוה' (ג' 1, 37). אף מצד אחר, יש בפרק האות ג' 1, המלים 'נובע' (259), 'נדרו' (261) (273), וראה להלן דברי ראב"ע. אולי שיטחו שיטח כפולים שורשים: 'דר', אך אין לכך כל ראיה מפורשת בדבריו.

אין בידנו כל עידות מפורשת על שורש חד-שורשי לפי ה'רסאלה' עצמה, אך התפיסה, שעיצורי השורש הם הקיימים בכל הנטייה, אין כל מניעה, שיב"ק אכן גם שורשים בני אות אחת, ויש לזה סיוע בדברי ראב"ע: ידע כי כל הקדמונים היו אומרים כי שרש ידר דר לבדו ושרש שב ככב ושרש עשה עש לבדו... ושרש נגע ושרש נטה טי"ח לבדו ... זאת היתה דעת ר' יהודה בן קריד ...

ב. מלים מורכבות :

'עדנה' מורכבת מ'עד הנה', מ'עדן' מ'עד הן' (ב', 51).

ג. הפועל : -

אין המחבר מכיר את הבניינים, אך בשל הבחנתו בשורש ובנוספות הוא נתקל בנו"ן ה'נפעל', במ"ם הבינוני של 'הופעל', הבינוני של 'התפעל' וכן בנוספות תט"ד ב'התפעל': בערך 'נעתם' (ג' 1, 312) הוא מציין, כי הנו"ן נוספת כמו ב'נעלמה' וב'נעבד', אך אינו ממשיך בהסבר המתבקש.

בחלק ג' 2, עמ' 352, הוא הוא משווה לערבית את התחילית 'מ' של בינוני 'הופעל', הצורות 'מובא', 'מושג', 'מקטר' ועוד, אך הוא נותן דעתו לתחילית בלבד, וכל מה שהוא אומר עליה שהיא 'מ"ם בלי תי"ו' (מנגד אותה לתחילית הבינוני של 'התפעל'). העובדה שבמקבילות הערביות יש צורות לא רק שבינוני סביל בבניין הרביעי, אלא אף של הבניין הראשון והבניין השביעי, מעידה שלא תפס שלפניו 'בניין' (וראה לעיל, עמ' 44).

ב'התפעל' המחבר עוסק עיסוק נרחב, ובשני היבטים : -

א. התי"ו, הטי"ת והדל"ת כנוספות: החלק ב' (63) – התי"ו ב'משתאה' נובפת, כפי שהיא נוספת ב'וישתחו' וב'ישתמר', אין הוא קובע, שהדל"ת והטי"ת באות המקום התי"ו, אלא הן במעמד שווה: השי"ן באה עם התי"ו, וכן הסמ"ך (והשי"ן) (ג' 2, עמ' 336), הצד"י עם הטי"ת והזי"ן עם הדל"ת (ג' 2, עמ' 338), (הדוגמאות לזי"ן עם דל"ת הן, כמובן, מלשון חכמים, והוא מציין זאת שם), לפי זה משתמע מדבריו, כי הדל"ת והט"ת – משרתים.

ב. מקום פה"ש: הוא מציין, כי התי"ו באה לפני פה"ש, חוץ מן המקרים

פה"ש היא מן השורקים (ג' 2, עמ' 338).

אין המחבר מזכיר את הצורות שבהן ההידמות מלאה, כגון: 'מדבר' (במדבר) ('הטהרנו' (יהושע כב, יז), 'תתמה' (שמ"ב כב, כז), אלא מביא את 'מתדפקים' (שופטים יט, כב), ולטי"ת ולתי"ו מציג צורות היקש תמוהות "יתטהר", יתתענו' 'יתתחר' ו'יתהל' (ג' 2, עמ' 340).

ראויה לציון מיוחד קביעתו, קי 'משתין' (ב' 67) שורשה 'שן', והתי"ו נוספת (כלומר: היא ב'התפעל'), וזאת לפי הכתיב של 'מימי רגליהם' (ישעיה). שניניהם.

כבר נאמר לעיל (עמ' 64), כי אין אן המחבר מכיר את הביינים, ולכן אינו משתמש במונה אפתעאל – צורות המקום של הבניין השמיני – המקובל אצל המדוקדקים כותבי הערבית מאז חיוג כשמו של 'התפעל'. יב"ק משתמש בשני פעלים בבניין העשירי בתארו את ה'התפעל': אסתעמל (16א62, 13א63 ועוד) ואסתעמל (16ב62, 7א63 ועוד). לפי העניין השימוש שווה: גזירת צורה עם תי"ו (או טי"ת או דל"ת) מעין זה. כפי הנראה בחר יב"ק לנשתמש בצורות הבניין העשירי בשל הדמיון.

בצליל של סי"ן, ת"א הערביות לשי"ן תי"ו וסמ"ך תי"ו העביות בצורות

'השתמר', 'הסתבל' וכו'.

הזמנים :

בחלק ג'2 הוא משתמש במונחים אלמאלצי (= העבר) (20ב65), מסתקבל (=עתיד) (22א61), אמר (=ציווי) (12ב66).

בעבר, בעתיד וציווי הוא מצביע על הסיימות (ג' 2, עמ' 342) ובעתיד גם על אית"ן (ג'2, עמ' 334), לצורת הבינוני (לצורך הדיון הובא הבינוני כאן, בכלל הזמנים) אין לא מונח, והוא מתאר את תחילת הבינוני של 'התפעל' – 'מם תו' (5ב69) ושל 'הופעל' – 'אלמים בגיר תו' (=המ"ם בלי תי"ו) (11ב69). וראה לעיל, עמ' 64. הוא מכליל את שתי התחיליות הללו בפרק על 'האותיות הנפרדות', ואינו מסביר דבר.

הדרכים :

יב"ק מצביע על צורות של עתיד מקוצר וציווי מקוצר, אך כדרכו גם במקומות אחרים, אין הוא מבאר את התופעה: 'וארא' היא כמו 'אחז' היא כמו 'אחזה' (א', 65); בעתיד נוכחים ונסתרים יש צורות בוי"ו – 'תאכלו', 'תדברו' – ויש צורות בו"ו וינו"ן – 'תרכלון', 'תדברון' (ג'2, עמ' 344); לצורות הנוכחים והנסתרים בערבית הוא מעיד, כי הנו"ן נופלת אחרי מלות הגזם, הציווי והאיסור (ג' 2, עמ' 344), ומשתמע מכך, כי בעברית אין כל חוקיות בעניין הזה. כן מוזכר האיסור "לא תעש" (ג'2, עמ' 346).

יב"ק מבאר את הלמ"ד כך: 'ונותר מפעולת הלמ"ד בעברייחת מה שאין לא תבנית בערבית, והיא למ"ד התוצאה (= אלמצדר), תרגומה בערבית הוא בהפלת הלמ"ד הנזכרת בתחילת המלה ובהוספת אל"ף בסופה' (ג'ד, עמ' 350), אחרי הצגת הדוגמאות הוא מסכם: 'כל אלה ודומיהן, אם יתורגמו באמצעות לא"ם בערבית, ייפגמו הדיבור והמשמעות, ואין לתרגם אותן טוב יותר מאשר אל"ף בסוף המלה, והיא התוצאה (= אלמצדר)' (ג' 2, 352), כלומר: זוהי למ"ד תחילית עברית, שאין לה מקבילה ערבית. לצירוף הלמ"ד הזאת בבואה עם שם – מקביל בערבית מבחינת המשמעות שם בלתי מיוחד בלי לא"ם וביחס הפעול, בפתחה הוא מכנה את הלמ"ד העברית 'למד אמצדר' (2א69), ובסיכום מוסבת המלה אלמצדר על האל"ף שבסוף המלה הערבית, כלומר: על האל"ף הערבית שבאה במקום הלמ"ד הערבית. אך אולי היא מוסבת על השם הערבי הבא ביחסת הפעול, ולא רק על האל"ף בסופו, ואז היא מוסבת על שי במשפט: וליס לתפסירהא שי אחסן מן אלאלף פי אכר מן אלכלמה והו אלמצדר (3-1ב69).

הוא מציג עשרים ואחת דוגמאות (בסדר אלפביתי לפי האות שאחרי הלמ"ד בשטיות רבות), ואלה הן:

1. 'והיה ה' לי לאלוהים' (בראשית כח, כא)
2. 'ויהי לה לבן' (שמות ב')
3. 'כי יהיה לך למוקש' (שמות כג, לג)
4. 'והיו לי לעם' (ירמיה כד, ז+)
5. 'וחזקת והיית לאיש' (מל"א ב, ב)
6. (תהיינה הטבעת) לבקיים דבדים' (שמות כה, כז+)
7. 'ונתתי אתהן לך לבנות' (יחזקאל טז, סא)
8. 'ואעשך לגוי גדול' (בראשית יב, ב)
9. 'ונהפכו לדם' שמות ז, יז)
10. 'ותהי להפך' (יחזקאל טז, לד)
11. 'איכה הייתה לזונה' (ישעיה א, אכ)
21. 'לבוש ואין לחום לו' (חזי א, ו)
31. 'וכעצם לשמים לטוהר' (שמות כד, י)
41. 'והיה לכם מעוז פרעה לבשת' (ישעיה לג, ג)
51. 'והחסות בצל מצרים לכלמה' (שם)
61. 'והיתה תבואתו ללחם' (יחזקאל מח, יח)
71. 'והיה י' למלך' (זכריה יד, ט)
81. 'חמשת לנביא' (מל"א יט, טז)
91. 'כי ירבה לסלוח' (ישעיה נה, ז)
102. 'ואתם תהיו לו לעבדים' (שמ"א ח, יז)
12. ('לתתך על כל הגוים...') לתהילה ולשם ולתפארת' (דברים כו, יט)

נמצא כי כוונתו ללמ"ד, המצטרפת לשם, והצירוף הוא נשוא בפיעולי התהוות, הפיכה ל (מקביל לנשוא של כאן בערבית, הבא ביחסת הפעול), או שהוא מושא שני בפועלי גרימת התהוות, עשייה ל (מושא שני בערבית – גם כן ביחסת הפעול), לפי זה למונח מצדר כאן אין כל קשר למונח המקובל למקור, שבו השתמשו מדקדקי ימי הביניים כותבי הערבית, מצדר פירושו גם תוצאה, תולדה – פירוש החולם את שמונה עשר (או תשע עשר) הדוגמאות, כלומר: 'למ"ד התוצאה' – צירוף של למ"ד + שם, המביע תוצאה של התהוות, היעשות ל.....

עצם הביאור של למ"ד + שם, צירוף המיתרגם לערבית ביחסת הפעול, מצוי אצל ריב"ג, ואצלו הדוגמאות נחלקות לשלוש:

א. הווייה (בלי משמעות ההשתנות), והוא מציין שם: 'כל זה בלשון הערב מוטעם בטם הפעול, שהוא בלשון הערב מנצוב, כאשר מליצים בעדו אצלנו במליצת הפעולים ובהבאת הלמד עליו'

(ריב"ג, רקמה נג).

ב. **השתנות**, ומציין, כי הלמ"ד עם לשון 'היה' היא 'לישנויט ולהעתקה' (ריב"ג, רקמה נד), ובמקור הערבי: ללאטתחאלה ואלנקלה (ריב"ג, למע 42).

ג. **מושא שני**: 'ומן הבא עליו הלמד מהפעולים, אמר: "שם את הים לחרבה", כי ה"חרבה" פעול שני'. אחת הדוגמאות היא הפועל 'משח ל', המצוי גם אצל יב"ק 'וימשחו... לנגיד... "לנגיד" פעול שני...,' (ריב"ג, רקמה).

הגופים: -

המחבר מדבר בגופים השונים בפועל, אך עדיין אין לו מונחים מגובשים, והוא משתמש בביטויים מתארים, מצויים כל הגופים חוץ מ'נוכחות':
'מדבר': מכבר בפעל... ען נפסה (= מדבר פועל... על עצמו) (22א61).
'נוכח': תכאטב מן תקול לה כדא אנת תפעל כדא וכדא(אתה פונה בדברים אל מי שאתה אומר לו כך: 'אתה תפעל כך וכך') (16 15ב61), או: תקול ללדי תכי לה פעלה (=אתה אומר למי שאתה אומר לו את פועלו) (20ב65).
'נוכחת': - ואן כאטבת אנתי (=ואם אתה פונה בדברים אל נקבה) (8א66).
'נסתר': - ינסב אלפעל אלי פאעלה (= מיוחס הפועל אל פועלו) (9ב61).
'נסתרת': - יחכא... ען אלאנתי פי אפעאלהא (= מדובר... על הנקבה בפעלים) (1א62-22ב61).

'מדברים': - אלגמעאה אדא חכת ען נספאה מההיא פעאלה (= הקבוצה כאשר היא מדברת על עצמה מה שהיא עושה) (7-6א62).
'נוכחים': - ואדא כאטבת אלעאמה (= ואם את הפונה בדברים אל הכלל) (5...4א66).
'נסתרים': - ואן חכית ען גמאעה (= ואם אתה מספר על קבוצה) (22-21א66).
'נסתרות': - ואדא חכית ען גמא אנאת (= מ ואם אתה מספר על ריבוי נקבות) (22ב66).
 בצורה העתיד נסתרות הוא מציין, כי יש צורות בנו"ן-ה"א – 'ותבטאנה' לעומת צורות בנו"ן בלבד – 'ותשקין', וראה לעיל, עמ' 43-44.

ייחוד אות בפועל

"ויכו' ויך', ראה להלן, ייתור אות' בשם.

ד. **השם**: -

שם המספר

יב"ק מציין את הכלל במספר היסודי: הזכר שלם – 'ארבעה', 'חמשה'... והנקבה חסרת ה"א – 'ארבע' 'חמש'... (ג'1,388).

ייתור אות

יב"ק מזכיר, כי קיימות במקרא הצורות 'חבולתו חוב', 'למעינו מים', 'בנו בעת ועוד, ומביא בכללן אף פועל: 'ויכו האחד' (א', 61), במקום אחר הוא מזכירן שוב ומציין, כי אין צורות כאלה בעברית הצחה, והכוונה לצורות בלי הוי"ו: 'למעין מים', 'בן עזר' וכדומה, וכן 'ויך האחד' (א', 92).

3. התחביר

א. המלות

בשהוותו בחלק ג' 2 כמה מלות לערבית, הוא מזכיר גם את משמעויותיהן, וראה לעיל, עמ' 45.

'למד אלמצדר' (=למ"ד התוצאה)

מונח זה וקטגוריה זו מיוחדים ליב"ק, ולא נמצאו אצל שום מחבר אחר בימי הביניים לפי הדוגמאות שהוא מציג מחבר, כי אין לו כל קשר למונח מצדר – המקור בדקדוק הערבי, הדוגמה היחידה מבין עשרים ואחת הדוגמאות ללמ"ד זו, שבה מצטרפת הלמ"ד לצורות מקור, היא 'כי ירבה לסלוח', וראהעליה להלן.

ב. סוגי המשפטים:

- כמה מקומות יב"ק מצביע על מבנה משפטים ומשמעם:
- איסור הפותח ב'לא תעשה', ראה לעיל, עמ' 46).
 - זאלה רטורית הפותחת בה"א השאלה, ראה לעיל, עמ' 46.
 - משפט הפותח ב'המעט... משמעו: האם לא די בכך וכך... (ב', 61, עמ' 216).
 - שאלת בררה: 'ה... אם... ראה לעיל, עמ' 46.
 - משפט בן השלמה: למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך', שיעור הכתוב: ולמען תהלתי... (ב', 18, עמ' 180).
- ניתן לסכם: יב"ק עוסק בדקדוק העברי הדברים מראה בעליל, משנתו אינה סדורה די הצורך, ניכרת השפעת הדקדוק הערבי הן במונחים והן בהשוואת תופעות שוות בשתי הלשונות זו לזו.

למרות הבניין הלא-שלם העולה מתוך דבריו, ניתן לומר: טיפולו בהיבטים השונים של הדקדוק העברי היווה עם כתביו הדקדוקיים של רס"ג, מחברת מנחם וכתבי דונש בן לברט את הרקע לחקירותיו של חיוג, חקירות שהביאו לגילו מהות השורש העברי ולתחילת הדקדוק המדעי העברי במלוא מובנה של המלה.

הערות

- 1 : - Bacher , W , Die Hebraische Sprach Wissen Schaft , Vol 10 , Bis - : 16 , Jahr Hundert , Berlin , 1892 . Pp 143 – 142 .
- 2 : - וכבר העיר משה בן עזרא , על ההשוואות ללטינים (בלי להזכיר את יב"ק) , כי לפי דעתו הדמיון מקרי , ראה : בן עזרא , כתאב אללמחאצרה ואלמדאכרה , (ספר העיונים והדיונים) , מהד' א"ש הלקין (תשל"ה) עמ'40
- 3 : - גאון , סעדיה , האגרון , כתב אצול אלשער אלעבראני , מהזיני אלוני (תשכ"ט) עמ' 156 . אבן עזרא , אברהם , מאזני לשון הקדש , מהד' ו' , היידנהיים (תקנ"א) עמ' 12 .
- 4 : - על התייחסות המסורה לעברית ולארמית שבמקרא ראה :
- Neubauer , A . The Book of Hebrew Roots by Rabbi jonah Lebrecht , 1875 Pp / 133 – 134 .
- 5 : - בן סרוק , מנחם , המחברת , מהד' צ' , פיליפאוסקי , , 1876 , עמ" 22 – 24
- 6 : - לברט , דונש , ספר תשובות דונש בן לברט על ספר מחברת הרב מנחם , מהד' צ' פאוסקי .
- 7 : - الفاسي , داود بن ابراهيم , جامع الالفاظ , المجلد الاول , فاس 1936 , ص 38 - 39 .
- 8 : - את כל שיטות הללו בחיבור אחד מצאתי אצל الفاسي , داوود بن ابراهيم , كتاب جامع الالفاظ . المجلد الاول , 1936 , ص 749 – 750 .
- 9 : - גם מציין דב"א בהקדמתו , כי המלים , שהוא מבאר לפי ל"ח , אין להן שווה שבמקרא , ראה :
- 1932 Skass , S , L , Achapter on permutation in Hebrew Form , London pp , 1 – 43 .
- Epstein , j , n , Der Gaonäische kommentar zur ordung , Tohorot , - : 10 1915 , pp 47 – 76 .

ibid , pp . 87 – 89 : 11

12 : - אברמסון , ש , " משנה ותלמוד " (גמרא) בפי קדמונים , ירושלים ,
(תשל"ז) , עמ' 23 – 34 .

13 : - ביאור מלים מקראיות לפי ל"ח מצוי במידה רבה אצל רוב המחברים בימי הביניים
ראה למשל קוקובצוב , פאול , מספרי הבלשנות העברית בימי הביניים ירושלים , תשל"ל ,
עמ' 109 – 131 .

14 : - כבר ילין עוסק במלים הבאות סודדות בתנ"ך והן לפי דעתו ארמיות או תלמודיות
(כך לעד"ק בהשוותו כי יש בהן גם שאיטנן בודדות) . ראה : ילין , ד , תולדות
התפתחות הדקדוק העברי (תש"ה) עמ' 43 .

15 : - התופעה מצויה גם אצל אחרים , ראה למשל אלפאסי , ד ' , גאמע אלאלפאט , כ"א
, עמ' 478 .

16 : - מובאות המכונות בערבית – شاهد جمع شواهد تقابل (עד ר' עדים) , ראה :
גולדצ'הר , י , קיצור תולדות הספרות העברית , ירושלים , 1909 , עמ' 55 .

17 : - מובאות מן (القران الكريم) אצל ابو الوليد , مروان بن جناح , كتاب التنقيح , الجزء
الثاني , قرطبة , 1886 ص 18 – 19 .

18 : - בן ברוך מרבה מאוד בציטוט מן השירה הערבית , ראה : -

Wechter . P , Ibn Barun's Arabic Works On Hebrew Grammer And
Lexicography . Berlin ' 1964 ' Pp 15 ' 142 – 114

19 : - ניבים ערביים מובעים במידה מעט או רבה גם אצל מחברים אחרים , ראה : מאמר
בלשונונו לעם . מחזור לב , קטנים ב (שיב) (תשמ"א) עמ' 35 – 46 .

20 : - על השוואות לא מפורשות כאלה , ראה :

Bacher , w , Die , Hebraisch – Arabische . Sprachvergleichung , Berlin
1884 , pp . 24 – 25 .

- 21 : - בן ברוך משווה את " ריר " לעברית ולא לאעגמיה , ראה קוקובצוב , מספרי הבלשנות , עמ' 27 הע' 46 , אך בכה"י של כתאב אלמואזנה אשר בידנו , אין השוואה כאלה אצל בן ברוך .
- 22 : - על " חוט השוואות לברברית לבן ברוך , ראה ההע' הקודמת .
- 23 : - השוואות מעטות ללשונות לא – שמות פזורות בכתבי מחברים שונים , ראה למשל :
- Bacher , w , Diehebraisch – Arabische , pp – 12 – 13 .
- 24 : - עירוב גדרות בהשוואות קיים אפילו אצל בן ברוך (והוא מצטט הרבה את ריב"ג)
- 25 : - מעתיק זה מוזכר גם אצל דב"א , זחלתי – דחיל - انظر : بن جناح , جامع الالفاظ , ص 481 .
- 26 : - גם מחברים אחרים בני זמנו ומאוחרים לו , מזכירים את מעתקי העיצורים העבריים – ערביים , אולם אף לא אחד מהם מזכיר את כולם או מביעים יחד דרך שיטה כיב"ק .
- 27 : - המחברים האחרים נוהגים אף הם חופשיות יתרה בחילופי העיצורים בהשוואת לערבית .
- 28 : - בן ברוך משווה שתי מלים בתוספת עיצור בערבית : טף – טפל , עש – נעש ראה קוקובצוב , מספרי הבלשנות , 1893 , עמ' 64 .
- 29 : - סוג הבא בהיפוך : " ותזנח" – נזחת . ראה :
- Wechter , p , Ibn Barun's , pp . 56 , 183 – 183 .
- 30 : - השוואות משמעות הן בין מלים שוות שורש והן בין מלים שונות שורש , מצויות לרוב בריב"ג , ראה :
- Bacher ' Diehebraisch , pp . 54 – 67 .
- 31 : - השוואה כאלה אצל אחרים , למשל " דכרין " הארמית מציינת גם דכרים וגם אילים ואילו בעברית אין ל " דכרים " המשמעות השנייה ראה :

Bacher , w , Diehebraische – Heuhebraäische Und Hebraisch –
Aramische sprachvergleichung , Berlin 1885 ' pp 37 – 38 .

32 : - השוואה כזאת אצל ריב"ג : בערך " גרם " הוא מציין כל " גרם " ול עצם , שתי
משמעות מקבילות , א - עצם (בגוף) , ב - הדבר עצמו , אותו הדבר . *بن جناح كتاب
التنقيح* , ج 2 , ص 32 – 34 .

33 : - בהשוואה דקדוקית מסודרת ראה :

Bacher , w , Die Ahfange Der Hebraischen Grammatik, Berlin , 1895 pp
148 – 149 .

34 : - על חילופי השורקים בבלשונות העברית ראה :

Bacher , w , die hebraische sprach wissenschaft , vom , 10 , bis 16 ,
berlin 1892, pp 69 , 70 .

35 : - שעה של אמיתו , הדבר הן כינויים .

36 : - רס"ג משתמש בסימן אית"ן , והוא היה הראשון שהשתמש בסימן זה , ראה גאון ,
סעדיה , כתאב אצול אל שער אלעבראני , מהד"ג אלרני , (תשכ"ט) עמ' 161 – 162 .

37 : - הארון , אבו אלפרג , מציין את ההבדיל הזה : " חזיתם לעומת חזיתון " , ראה :

Hirschfeld , h , Arabic chrestomathy in Hebrew characters , London ,
1892 , pp 54 – 60 .

38 : - אינו מזכיר את " יאבדו , (ירמיה , יא) ואת " ישתנו " (דניאל ה') .

39 : - מחברים אחרים משווים לערבית ולארמית (או רק לאלת מהן) רק את המקרים
שבהם פה"ש מן השוקרים , ראה :

Bacher , W , Die Grammatiche Terminologie Des , Jehuda , Berlin ,
1882 , Pp 131 – 133 .

40 : - ראב"ע , משווה את המספרים (3 – 10 , 11 – 19) , בזכר ובנקבה לארמית
ולערבית , ראה : ראב"ע , שפה ברורה מהד"ר ג"ה , ליפמאן , (תקפ"ן) עמ' 62 .

- 41 : - הארון , אבו אלפרג , אל משתמל , עמ' 59 .
- 42 : - בן גנאח , יונה , כתב אללמע , וילנסקי (תרפ"ט) , עמ' 78 .
- 43 : - W , Wright , A Grammer Of The Arabic Language 3rd Edition
Cambridge , 1874 , Part , Pp 148 .
- 44 : - בן גנאח , אללמע , עמ' 52 , הע' 9 .
- 45 : - חיוג , זכריא יחיי בן דאוד , יתר הפיליטה מן כתאב אלנתף , נפורסם ביקוק ובצוב
1916 , 1 – 58 , עמ' 34 .
- 46 : - בן דנאן , סעדיה , הכלל ההכרחי בדקדוק הלשון העברי , נויבאואר , 1492 , כרך
1 , עמ' 17 .

המקורות

- 1 : - Bacher , W , Die Grammtische Terminology Des Jehuda , Berlin ,
1882 , Pp12 , Notes 1 .
- 2 : - בן עזרא , כתאב אללמחאצרה ואלמדאכרה , (ספר העיונים והדיונים) , מהד' א"ש
הלקין (תשל"ה) עמ' 40 .
- 3 : - גאון , סעדיה , האגרון , כתב אצול אלשער אלעבראני , מהדיני אלוני
(תשכ"ט) .
- 4 : - אבן עזרא , אברהם , מאזני לשון הקדש , מהד' ו' , היידנהיים (תקנ"א) .
- 5 : - Neubauer , A . The Book Of Hebrew Roots By Rabbi Jonah
Lebreeht , 1875 .
- 6 : - בן סרוק , מנחם , המחברת , מהד' צ' , פיליפאווסקי , 1876 .
- 7 : - לברט , דונש , ספר תשובות דונש בן לברט על ספר מחברת הרב מנחם , מהד' צ'
פאווסקי .
- 8 : - الفاسي , ابراهيم بن داوود , جامع الالفاظ , المجلد الاول , فاس 1936 .

- Skass , S , L , Achapter On Permutation In Hebrew Form London. - : 9
1932 .
- Epstein , J , N , Der Gaonäische Kommentar Zur Ordnung , Tohorot - : 10
, 1915 .
- 11 : - - אברמסון , ש , " משנה ותלמוד " (גמרא) בפי קדמונים , ירושלים ,
(תשל"ז) .
- 12 : - קוקובצוב , פאול , מספרי הבלשנות העברית בימי הביניים ירושלים , תשל"ל .
- 13 : - ילין , ד , תולדות התפתחות הדקדוק העברי (תש"ה) .
- 14 : - גולדצ'הר , י , קיצור תולדות הספרות העברית , ירושלים , 1909 .
- 15 : - ابو الوليد , مروان بن جناح , كتاب التنقيح , الجزء الثاني , قرطبة , 1886 .
- Wechter . P , Ibn Barun's Arabic Works On Hebrew Grammer - : 16
And Lexicography Berlin , 1964
- 17 : - מאמר בלשונונו לעם .
מחזור לב , קטנים ב (שיב) (תשמ"א) .
- Bacher , W , Die , Hebraisch – Arabische . Sprachwergleichung , - : 18
Berlin 1884
- Heuhebraäische Und Hebraisch – Bacher , W , Diehebraische : 19
- Bacher , W , - : Aramische Sprachverg Leichung , Berlin 1885 . 20
Die Ahfange Der Hebraischen Grammatik, Berlin, 1895
- Bacher , W , Die Hebraische Sprach Wissenschaft , Vom , 10 , - : 21
Bis 16, Berlin, 1892 .
22 : - ראה
גאון , סעדיה , כתאב אצול אל שער אלעבראני , מהד"ג אלרני , (תשכ"ט) .
- Hirschfeld , H , Arabic Chrestomathy In Hebrew Characters , - : 23
Bacher , W , Die - : 24 London , 1892 .

- Grammatische Terminologie Des , Jehuda , Berlin , 1882 .
 26 : - ראב"ע , שפה ברורה מהד"ר ג"ה ,
 ליפמאן , (תקפין) .
- 26 : - בן גנאח , יונה , כתב אללמע , וילנסקי (תרפ"ט) .
- W . Wright , Agrammar Of The Arabic Language 3rd Edition , - : 27
 Cambridge , 1874 .
- 28 : - חיוג , זכריא יחיי בן דאוד , יתר הפיליטה מן כתאב אלנתף , נפורסם ביקוק
 ובצוב , 1916 .
- 29 : - בן דנאן , סעדיה , הכלל ההכרחי בדקדוק הלשון העברי , נויבאואר , 1492 .
- 30 : - ילון , אלבק , ששה סדרי משנה מפורשמים בידי חנוך אלבק ומנוקדים בידי חנוך
 ילון , (תשי"ט) .
- Skoss , S , L, Saadia Gaon , The Earliest Hebrew Grammarian . - : 31
 London , 1955.
- Rosin , D , The Mnemonic Formulae Of The Radical And Servile - : 32
 Letters In Hebrew , Jqr . O . S. 6 , 1984 .